

УДК 902:378.4(476-25)096«1934/1941»

СТАНОВЛЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ИСТОРИЧЕСКОМ ФАКУЛЬТЕТЕ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1934–1941 гг.

А. В. ВАЙТОВИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются малоизвестные страницы истории археологии и образования – преподавание дисциплин археологического профиля на историческом факультете БГУ в 1934–1941 гг. На основе архивных документов, материалов периодической печати и воспоминаний Р. А. Никольской прослежены основные вехи становления университетской археологии. Отмечено, что первоначальный учебный план включал целый ряд археологических дисциплин, однако в действительности студенты изучали только историю доклассового общества и основы археологии. Рассмотрены учебно-методические достижения преподавателей, характерные черты учебного процесса.

Ключевые слова: история археологии; исторический факультет БГУ; археологическое образование; археологическая практика; музей.

Благодарность. Автор высказывает искреннюю благодарность П. С. Курлович и В. В. Ашейчику за ценные советы в ходе обсуждения статьи.

СТАНАЎЛЕННЕ АРХЕАЛАГІЧНАЙ АДУКАЦЫІ НА ГІСТАРЫЧНЫМ ФАКУЛЬТЭЦЕ БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА Ў 1934–1941 гг.

А. У. ВАЙТОВІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца малавядомыя старонкі гісторыі археалогіі і адукацыі – выкладанне дысцыплін археалагічнага профілю на гістарычным факультэце БДУ ў 1934–1941 гг. На падставе архіўных дакументаў, матэрыялаў перыядычнага друку і ўспамінаў Р. А. Нікольскай прасочаны асноўныя вехі станаўлення ўніверсітэцкай археалогіі. Адзначана, што першапачатковы вучэбны план уключаў цэлы шэраг дысцыплін археалагічнага профілю, аднак у рэчаіснасці студэнты вывучалі толькі гісторыю дакласавага грамадства і асновы археалогіі. Разгледжаны вучэбна-метадычныя дасягненні выкладчыкаў, адметнасці вучэбнага працэсу.

Ключавыя словы: гісторыя археалогіі; гістарычны факультэт БДУ; археалагічная адукацыя; археалагічная практыка; музей.

Падзяка. Аўтар выказвае шчырую падзяку П. С. Курловіч і В. У. Ашэйчыку за карысныя парады падчас абмеркавання артыкула.

Образец цитирования:

Вайтовіч АУ. Станаўленне археалагічнай адукацыі на гістарычным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1934–1941 гг. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя*. 2019;1:23–33.

For citation:

Vaitovich AU. The becoming of the archaeological education at the faculty of history of the Belarusian State University in 1934–1941. *Journal of the Belarusian State University. History*. 2019;1:23–33. Belarusian.

Автор:

Александра Владимировна Вайтович – кандидат исторических наук; доцент кафедры археологии и специальных исторических дисциплин исторического факультета.

Author:

Aliaksandra U. Vaitovich, PhD (archaeology); associate professor at the department of archaeology and special historical disciplines, faculty of history.
vaitovich.aliaksandra@gmail.com

THE BECOMING OF THE ARCHAEOLOGICAL EDUCATION AT THE FACULTY OF HISTORY OF THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY IN 1934–1941

A. U. VAITOVICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article deals with the little-known pages of the history of archaeology and education. It reveals the main aspects of the teaching of archaeology and other disciplines of the relevant profile at the faculty of history of the BSU in 1934–1941. Using the archive sources, the materials of the periodicals and the memoirs of R. A. Nikolskaya, the author traces the most important stages of the becoming of the archaeological education at the BSU. The paper shows that the initial curricula of the faculty included several archaeological courses. Nevertheless, during the pre-war period the students studied only history of the pre-class society and archaeology. The article presents the main achievements of the teaching staff and the peculiarities of the learning process.

Key words: history of archaeology; faculty of history of the BSU; archaeological education; field internship in archaeology; museum.

Acknowledgements. The author expresses sincere gratitude to P. S. Kurlovich and V. U. Asheichyk for the valuable recommendations in the course of the discussion of the article.

Уводзіны

Ключавой падзеяй 1930-х гг. у сферы айчыннай адукацыі стала Пастанова СНК СССР і ЦК У КП(б) «Пра выкладанне грамадзянскай гісторыі ў школах СССР», апублікаваная 16 мая 1934 г. Дакумент павінен быў прывесці гістарычную адукацыю ў адпаведнасць з патрабаваннямі часу, калі ва ўмовах складаных міжнародных абставін перад дзяржавай паўстала неабходнасць ідэалагічнай падрыхтоўкі моладзі да будучай абароны краіны. Асаблівая роля ў гэтым патрыятычным выхаванні адводзілася менавіта гісторыі. 24 мая 1934 г. выйшла Пастанова СНК БССР «Аб рабоце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта», згодна з якой у БДУ быў створаны гістарычны факультэт. Пасля шматлікіх рэарганізацый вучэбнага працэсу канца 1920-х – пачатку 1930-х гг. было адноўлена выкладанне поўнага цыклу гістарычных дысцыплін, сярод якіх пэўнае месца заняла і археалогія.

Некаторыя аспекты станаўлення археалагічнай адукацыі на гістарычным факультэце БДУ ўжо закраналіся ў літаратуры. Так, спецыялістамі адзначалася ўключэнне археалогіі ў вучэбныя планы ўніверсітэта¹. Даследчыкамі неаднаразова ўзгадаліся такія падзеі, як правядзенне першай археалагічнай практыкі студэнтаў і арганізацыя Гістарычна-археалагічнага музея² [1, с. 64, 161; 2, с. 187–190; 3, с. 16; 4, с. 35; 5, с. 51–57; 6, с. 104]. Аб'ектам вывучэння станавілася і выкладчыцкая дзейнасць славутага археолага А. М. Ляўданскага [7]. Тым не менш паўнаважнасць асэнсавання асаблівасцей выкладання археалогіі і гісторыі першабытнага грамадства на гістарычным факультэце БДУ ў даваенны час дагэтуль зроблена не было. Згаданым малавядомым старонкам гісторыі археалогіі і адукацыі і прысвечаны прапанаваны артыкул.

Асноўная частка

Першы навучальны год на гістарычным факультэце пачаўся 1 верасня 1934 г. Вучэбны план (першую публікацыю дакумента гл. у [8, с. 345–349]), разлічаны на пяць гадоў, прадугледжваў падрыхтоўку выключна спецыялістаў-гісторыкаў, аднак уключаў цэлы шэраг дысцыплін археалагічнага профілю. Усе студэнты першага курса павінны былі слухаць агульны курс «Гісторыя дакласавага грамадства», на вывучэнне якога адводзілася 40 гадзін.

Для студэнтаў чацвёртага курса ўсіх спецыяльнасцей прапаноўваўся факультатывы «Археалогія». Пяцікурснікі ў залежнасці ад выбранага кірунку былі абавязаны знаёміцца з наступнымі дысцыплінамі: «Гісторыя археалагічных адкрыццяў» (спецыяльнасць «Гісторыя старажытнага свету»), «Руская археалогія» (спецыяльнасць «Гісторыя СССР»), «Беларуская археалогія» (спецыяльнасць «Гісторыя Беларусі»), «Вывучэнне рэчавых помнікаў сярэдня-

¹Янин В. Л., Прякин А. Д. Археология на исторических факультетах классических университетов Российской Федерации. История, современность, перспективы // Commentarii de historia. 2000 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/04-06.htm> (дата обращения: 01.08.2015).

²Прыгодзіч Д. І. Стварэнне і дзейнасць музеяў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1921–1941 гг. // София: электронный научно-просветительский журнал. 2018. № 2. С. 77 [Электронный ресурс]. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/208645> (дата звароту: 29.11.2018).

вечнай Еўропы» (спецыяльнасць «Гісторыя Сярэдніх вякоў»). Усе курсы былі разлічаны на 25–60 гадзін³. Забягаючы наперад, варта адзначыць, што згаданы план быў выкананы толькі часткова: на працягу ўсяго перадваеннага перыяду студэнты вывучалі толькі гісторыю дакласавага грамадства і асновы археалогіі (з 1938 г.).

Для выкладання дысцыпліны «Гісторыя дакласавага грамадства» быў запрошаны загадчык секцыі археалогіі Інстытута гісторыі Беларускай акадэміі навук А. М. Ляўданскі⁴, які заняў пасаду дацэнта кафедры агульнай гісторыі⁵. Навуковец распрацаваў вучэбную праграму (першую публікацыю дакумента гл. у [7, с. 17–19]), у адпаведнасці з якой на занятках павінны былі разглядацца сем тэм: «Крыніцы для вывучэння дакласавага грамадства», «Перыядызацыя гісторыі дакласавага грамадства», «Стан вывучэння гісторыі дакласавага грамадства да Акцябрскай рэвалюцыі і пасля», «Праблемы паходжання чалавека», «Першабытнае стада», «Першабытная камуністычная арда», «Радавое грамадства»⁶. Мяркуючы па праграме, курс быў насычаны археалагічным матэрыялам, у тым ліку атрыманым на тэрыторыі Беларусі. Шырока прыцягваліся даныя прыродазнаўча-навуковых дысцыплін, выкарыстоўваліся дасягненні лінгвістыкі і этнаграфіі. Разам з тым у адпаведнасці з духам часу ў праграму быў уключаны і шэраг моцна палітызаваных пытанняў, напрыклад «Археалагічныя і іншыя сумежныя гістарычныя дысцыпліны на службе ў імперыялізму», «Археалогія на службе ў беларускіх нацдэмаў».

У 1935/36 навучальным годзе А. М. Ляўданскі стаў прафесарам кафедры агульнай гісторыі⁷. Як і раней, навуковец выкладаў дысцыпліну «Гісторыя дакласавага грамадства»⁸. Акрамя аўдыторных заняткаў, А. М. Ляўданскі праводзіў і прафарыентацыйную працу: разам з іншымі прафесарамі БДУ чытаў выязныя лекцыі для школьнікаў і навучэнцаў тэхнікумаў і рабфакаў⁹. Такая шматгранная дзейнасць не засталася не заўважанай кіраўніцтвам. У ліпені 1936 г. дэкан В. К. Шчарбакоў, падводзячы ва ўніверсітэцкай шматтыражцы чарговыя вынікі працы гістарычнага факультэта, узгадаў імя А. М. Ляўданскага ў спісе тых выкладчыкаў, якія

«праявілі выключную актыўнасць і добрасумленнасць у сваёй рабоце»¹⁰.

У 1936/37 навучальным годзе вядомы археолаг працягваў працу ў БДУ. У красавіку 1937 г. ён прыняў чарговы іспыт. Архіўныя матэрыялы сведчаць, што навуковец не быў надзвычай патрабавальным экзаменатарам: як правіла, пераважная большасць студэнтаў атрымлівала выдатныя адзнакі¹¹ (мал. 1).

Мернае акадэмічнае жыццё было раптоўна спынена. У маі 1937 г. А. М. Ляўданскі быў беспадстаўна арыштаваны, а 27 жніўня таго ж года – расстраляны [10, с. 9]. Згодна з тагачаснай практыкай, імя рэпрэсаванага выкладчыка перастала ўзгадвацца ў афіцыйнай дакументацыі. У выпісках з ведамасцей, якія атрымалі ў дадатак да дыпламаў першыя выпускнікі гістарычнага факультэта ў 1939 г., курс «Гісторыя дакласавага грамадства», прачытаны А. М. Ляўданскім, таксама адсутнічаў¹². У тых выпадках, калі цалкам ігнараваць педагагічную дзейнасць вядомага навукоўца было немагчыма, яе прадстаўлялі выключна ў негатыўным святле. Так, у 1941 г. дэкан гістарычнага факультэта А. П. Пянкоў, падводзячы ў газеце «За ленінскія кадры» вынікі працы факультэта з нагоды дваццацігоддзя БДУ, сцвярджаў: «Для выкладання гістарычных дысцыплін былі запрошаны навуковыя работнікі Акадэміі навук БССР, сярод якіх былі замаскіраваныя ворагі народа. Арудуючы на факультэце, прадажныя найміты імперыялізма ўсяляк перашкаджалі яго развіццю. <...> Першыя два гады рад гістарычных курсаў чытаўся незадавальняюча. Асабліва гэта патрэбна сказаць аб гісторыі першабытна-абшчыннага ладу...»¹³ Толькі ў 1960-х гг., пасля рэабілітацыі А. М. Ляўданскага, якая адбылася ў 1958 г., належная ацэнка дасягненняў аднаго з заснавальнікаў беларускай археалогіі зноў з'явілася ў працах універсітэцкіх выкладчыкаў [11].

Аднак варта вярнуцца да падзей 1930-х гг. У 1937/38 навучальным годзе курс па гісторыі дакласавага грамадства быў перададзены прафесару загадчыку кафедры гісторыі сярэдніх вякоў і старажытнай гісторыі М. М. Нікольскаму¹⁴, які ўжо выкладаў гісторыю першабытнай культуры ў 1920-я гг. [12, с. 245–246].

³НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1316а. Арк. 13–27.

⁴Там жа. Спр. 1318. Арк. 15.

⁵Адзіная кафедра, якая існавала на гістарычным факультэце БДУ ў 1934–1936 гг. Яе ўзначальваў дэкан факультэта В. К. Шчарбакоў (гл. [9, с. 32]).

⁶НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1316а. Арк. 7–12 ; тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала. – А. В.

⁷Там жа. Спр. 636. Арк. 7, 31; Спр. 674. Арк. 2, 8, 26, 60.

⁸Там жа. Спр. 1322. Арк. 39–45.

⁹Там жа. Спр. 636. Арк. 31.

¹⁰За ленінскія кадры. 1936. 2 ліп. № 13 (24). С. 3.

¹¹НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1318. Арк. 15; Спр. 1322. Арк. 39–45; Спр. 1324. Арк. 49.

¹²Там жа. Спр. 1329. Арк. 69, 70, 87, 88.

¹³За ленінскія кадры. 1941. 25 сак. № 4 (119). С. 2.

¹⁴НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 698. Арк. 1.

74

Жуаен па Гісторыі дэкаласавога грамадства

Спісак студэнтаў 1^{га} гісторычнага факультэта БДУ.

1. Вонгорскі І. В.	Сталіно
2. Сончарокаў Н. Д.	Сталіно
3. Кузнэцов М. С.	Сталіно
4. Калішын І. Д.	Сталіно
5. Кухаренка Т. С.	Сталіно
6. Кардэвальніков С. З.	Сталіно
7. Міцкевіч С. С.	Сталіно
8. Левін	Посрэдак
9. Музыкі І.	Посрэдак
10. Марцішко В.	Сталіно
11. Міхеев	Сталіно
Райшын	Сталіно
13. Русак М.	Сталіно
14. Ружыцкі І. А.	Сталіно
15. Савенка А. С.	Посрэдак
16. Станішын І. П.	Сталіно
17. Тражак І.	Посрэдак
18. Урбановіч Р. А.	Посрэдак
19. Файт М.	Сталіно
20. Цеткоў Р.	Сталіно
21. Цыганкоў П. І.	Сталіно
22. Шакал	Сталіно
23. Штэйнгарт	Сталіно
24. Шылькевіч	Сталіно
25. Юдін К. А.	Сталіно
Лінов	Сталіно (празанеса)

19/IV-1937.

Загаворы занадта вялікі 48.

Рэдактар *Л. Н. Мядзінскі* 5

Мал. 1. Экзаменацыйная ведамасць па курсе «Гісторыя дэкаласавога грамадства» (1937). Крыніца: НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1324. Арк. 49

Fig. 1. Examination list for the course on History of the Pre-Class Society (1937). Source: The National Archives of the Republic of Belarus. Fund. 205. Regist. 1. File 1324. P. 49

31 мая 1938 г. Усесаюзна камітэт па справах вышэйшай школы пры СНК СССР зацвердзіў новы вучэбны план па спецыяльнасці «Гісторыя». У адпаведнасці з ім у 1938–1941 гг. на гістарычным факультэце БДУ выкладаліся дзве дысцыпліны археалагічнага профілю: «Гісторыя дэкаласавога грамадства і Старажытнага Усходу» і «Асновы археалогіі»¹⁵.

Аб'яднаны курс «Гісторыя дэкаласавога грамадства і Старажытнага Усходу» прапаноўваўся студэнтам-першакурснікам. Чытаць лекцыі павінен быў М. М. Нікольскі, аднак праблемы са здароўем прымуслі прафесара перадаць частку нагрузкі сваім

аспірантам [6, с. 104]. Першы тэматычны блок курса па старажытнай гісторыі (варыятыўна ён называўся «Гісторыя першабытна-грамадскага ладу») быў даручаны М. С. Мохначу, другі, асноўны, – Р. А. Посэ¹⁶ (мал. 2).

У 1938–1940 гг. М. С. Мохнач з'яўляўся выкладчыкам кафедры гісторыі старажытнага свету. У 1940/41 навучальным годзе ён заняў пасаду старшага выкладчыка кафедры, аднак свае абавязкі змог выканаць толькі часткова: у канцы першага семестра быў прызваны на зборы ў Чырвоную армію¹⁷.

Лёс Р. А. Посэ ў 1930-х гг. складваўся больш драматычна. Пасля арышту былога мужа ў 1937 г. яна была звольнена з БДУ. Перамяніўшы некалькі месцаў працы, Р. А. Посэ ўладкавалася ў Аршанскім настаўніцкім інстытуце, а ў 1938 г. па ініцыятыве свайго навуковага кіраўніка была запрошана на гістарычны факультэт, дзе выконвала абавязкі дацэнта па сумяшчальніцтве¹⁸ [13, с. 165–166, 187–197; 4, с. 48–52]. Ва ўспамінах яна з цеплынёй узгадала гэты этап свайго жыцця: «Я снова вернулась в стены Университета, где я себя нашла. <...> Особые чувства я испытывала во время чтения лекций. Я сама переносилась в эту далекую древневосточную эпоху; мне казалось, что вместе со мной там оказывалась вся моя аудитория» [13, с. 198]. Універсітэцкае кіраўніцтва з падазронасцю ставілася да выкладчыцы з кляймо «жонка ворага народа»: на першай лекцыі Р. А. Посэ прысутнічаў нават сам дэкан гістарычнага факультэта А. П. П'яноў, а наступныя заняткі часта стэнаграфаваліся [13, с. 189–190]. Тым не менш Р. А. Посэ пазбегла рэпрэсій і да пачатку Вялікай Айчыннай вайны працягвала працу ў БДУ [13, с. 189–198].

Стан крыніц не дазваляе высветліць змест курса па гісторыі дэкаласавога грамадства і Старажытнага Усходу. У дакуменце «Сведения об имеющихся программах читаемых дисциплин по факультетам БГУ» ад 10 снежня 1938 г. прадмет, які выкладалі М. С. Мохначам і Р. А. Посэ, нават не ўзгадваўся¹⁹. У адпаведнасці з тыповым статутам універсітэта, распрацаваным у 1939 г., гэты курс уваходзіў у лік тых дысцыплін, праграмы па якіх зацвярджаў Камітэт па справах вышэйшай школы пры СНК СССР²⁰. Аднак яшчэ 14 мая 1939 г. выпускнікі гістарычнага факультэта абураліся на старонках універсітэцкай газеты: «22 мая студэнты V курса гістфака будуць здаваць першы прадмет – гісторыю старажытнага свету. <...> Яшчэ і зараз лектарамі правяраны не ўсе праграмы. А між тым у праграмах ёсць многа спрэчных і неасветленых пытанняў»²¹.

¹⁵НАРБ Ф. 205. Воп. 1. Спр. 708. Арк. 73, 75. Спр. 730. Арк. 23; Спр. 737. Арк. 89; За ленінскія кадры. 1938. 14 чэрв. № 11–12 (63–64). С. 3.

¹⁶Там жа. Спр. 708. Арк. 73; Спр. 716. Арк. 97; Спр. 719. Арк. 34; Спр. 1327. Арк. 18, 26, 29, 30.

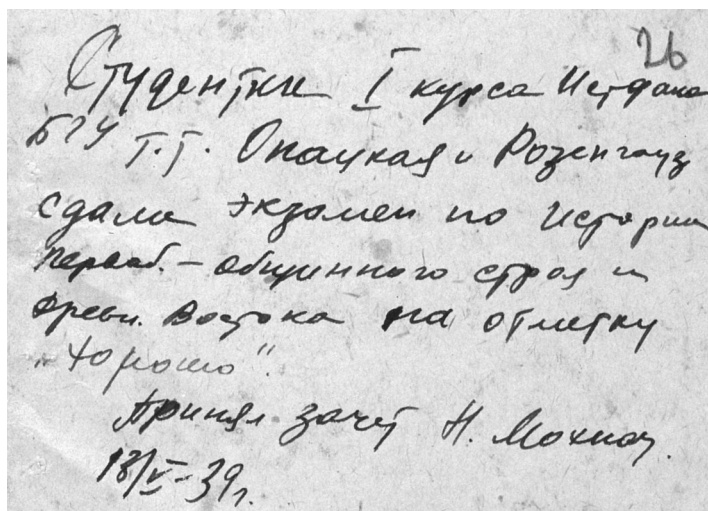
¹⁷Там жа. Спр. 737. Арк. 89–90; Спр. 740. Арк. 304.

¹⁸Там жа. Спр. 719. Арк. 34.

¹⁹Там жа. Спр. 717. Арк. 61.

²⁰Там жа. Спр. 725. Арк. 42.

²¹За ленінскія кадры. 1939. 14 мая. № 10 (84). С. 2.

Мал. 2. Экзаменацыйная ведамасць па курсе
«Гісторыя дакласавага грамадства і Старажытнага Усходу» (1939).
Крыніца: НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1327. Арк. 26

Fig. 2. Examination list for the course
on History of the Pre-Class Society and Ancient East (1939).
Source: The National archives of the Republic of Belarus.
Fund. 205. Regist. 1. File 1327. P. 26

З іншага боку, дакументы адлюстроўваюць незадаволенасць супрацоўнікаў кафедры ўзроўнем ведаў студэнтаў па згаданай дысцыпліне. У першым семестры 1940/41 навучальнага года «большая група студэнтаў істфака (I курс) не вошла во вкус вузовской серьезной работы. Не проработав учебных пособий и источников, они ограничились поверхностным повторением собственных записей лекций. В отдельных случаях знакомые с учебными пособиями студенты ограничивались их перелистыванием, не занимаясь их серьезным изучением и конспектированием. <...> Из 29 человек студентов I курса истфака 10 человек сдали на неудовлетворительно, а 8 заслужили той же отметки как не явившиеся на экзамен без уважительной причины, а просто чувствуя слабость в своих знаниях»²².

Дысцыпліна «Асновы археалогіі», на вывучэнне якой адводзілася 60 гадзін, уваходзіла ў план трэцяга курса, а ў 1938/39 навучальным годзе чыталася і на чацвёртым курсе²³.

На працягу 1938–1941 гг. заняткі па археалогіі праводзіў У. І. Шаўчэнка. Яго жыццёваму шляху, навуковым і арганізатарскім дасягненням на гістарычным факультэце БДУ прысвечаны шэраг публікацый [2; 4], аднак архіўныя матэрыялы дазваляюць узгадаць і некаторыя малавядомыя эпізоды выкладчыцкай працы гэтага таленавітага чалавека. Выпускнік гістарычна-лінгвістычнага факультэта Ленінградскага ўніверсітэта, ён паспрабаваў свае сілы ў розных сферах дзейнасці, пакуль

у 1938 г. не быў прыняты на пасаду дацэнта кафедры старажытнага свету і сярэдніх вякоў БДУ. Навуковыя інтарэсы У. І. Шаўчэнкі датычыліся гісторыі антычнай рэлігіі, але, нягледзячы на гэта, яму даручылі распрацаваць курс па асновах археалогіі. Разуменячы складанасць сітуацыі (пасля рэпрэсій 1937 г. у Беларусі ацалелі толькі два археолагі: супрацоўнік АН БССР К. М. Палікарповіч і В. Р. Тарасенка, які выкладаў у Магілёўскім педагагічным інстытуце), У. І. Шаўчэнка пагадзіўся чытаць згаданы курс, «только чтобы не срывать занятий»²⁴. Выконваючы вялікую колькасць разнастайных абавязкаў, ён паспеў падрыхтаваць вучэбную праграму толькі напярэдадні зімовай сесіі 1938/39 навучальнага года, што было расцэнена ўніверсітэцкім кіраўніцтвам як «істотнае ўпусчэнне»²⁵. Студэнцкія веды выкладчык ацэньваў даволі паблажліва, вельмі часта выстаўляючы выдатныя адзнакі²⁶ (мал. 3).

Менавіта з імем У. І. Шаўчэнкі звязаны пачатак правядзення археалагічных практык студэнтаў БДУ. Варта адзначыць, што пытанне аб неабходнасці арганізацыі археалагічнай экспедыцыі было ўзнята ўніверсітэцкім кіраўніцтвам яшчэ ў 1924 г. [12, с. 244], аднак спатрэбілася 15 год, каб «праект» стаў рэчаіснасцю. У 1938 г. у вучэбныя планы гістарычнага факультэта была ўключана вытворчая практыка. Упершыню яна была праведзена летам наступнага года. Большасць студэнтаў-чацвёртакурснікаў працавалі ў архівах і бібліятэках

²²НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 737. Арк. 90.

²³Там жа. Спр. 708. Арк. 75; Спр. 737. Арк. 89; Спр. 1326. Арк. 50, 51.

²⁴Там жа. Спр. 737. Арк. 92.

²⁵За ленинскія кадры. 1939. 21 студз. № 2 (76). С. 2.

²⁶НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 737. Арк. 89–90; Спр. 1326. Арк. 50, 51.

Ведомость основ археологии

Ч. к. Цыган. БДУ зр. 1939

Фамилия и имя студента	учеба	№	Фамилия и имя студента	оценка
Будков	хор.	21	Собаль	нос.
Василевич	отл.	22	Трушко	хор.
Гольдман Ч.И.	отл.	23	Федер	хор.
Гурман К.К.	хор.	24	Финянов	хор.
Гурман К.И.	отл.	25	Шамаль	не сдал
Гончаров В.	хор.	26	Шкравов	отл.
Долгополов	отл.	27	Шлифов	отл.
Курас	хорошо	28	Яковин	не сдал
Кучко	не сдал			
Лосковец	хор.			
Назаров	отл.			
Нашкевич	нос.			
Петраченко	хор.			
Тамбушев	хор.			
Рудова	нос.			
Рыбаков	хор.			
Сивогин	отл.			
Сивкин	отл.			
Сибиланко	отл.			
Самого	отл.			

Итого: 11
Итого: 10
Итого: 5
Итого: 0
Итого: 2
Итого: 28

31/33

Мал. 3. Экзаменацыйная ведамасць па курсе «Асновы археалогіі» (1939).
Крыніца: НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1326. Арк. 51
Fig. 3. Examination list for the course on Basic of Archaeology (1939).
Source: The National archives of the Republic of Belarus.
Fund. 205. Regist. 1. File 1326. P. 51

Мінска, Магілёва, Масквы і Ленінграда, 8 чалавек (крытэрыі іх выбару засталіся нявысветленымі) былі накіраваны ў гістарычна-археалагічны музей Феадосіі, Керчы, Херсанеса (мал. 4, 5). Кіраўніком групы быў прызначаны У. І. Шаўчэнка²⁷.

Праграма практыкі была вельмі насычаная. Студэнты працавалі на «пляцоўках раскопак музеяў» (гарадзішчах Херсанеса, Цырытакі, Фанагорыі і інш.), знаёміліся з «выключна багатымі музейнымі аддзеламі і заламі» і наведвалі шматлікія «выдатныя гістарычныя месцы» (у тым ліку Севастопаль, Бахчысарай, Інкерман)²⁸. Вынікі «навукова-вытворчай» практыкі ацэньваліся студэнтамі вельмі высо-

ка: «Усё гэта дало нам магчымасць сабраць вялікія матэрыялы для курсавай работы. Лепшай характарыстыкай нашай работы з'яўляецца афіцыйнае запрашэнне нас на сталую работу ў музей, атрыманае намі на нарадах вучоных саветаў музеяў»²⁹. Можна дадаць, што і дыферэнцыраваны залік практыканты здалі на выдатна³⁰ (мал. 6).

Надзвычай плённай аказалася паездка і для кіраўніка групы. Агучаная ў 1938 г. вучэбна-метадычная мэта яго камандзіроўкі (азнаямленне з метадыкай правядзення археалагічных раскопак)³¹ у 1939 г. была ўскладнена задачай фарміравання фондаў Гістарычна-археалагічнага музея БДУ [2, с. 188].

²⁷НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 716. Арк. 25; Спр. 1326. Арк. 4, 7–9; За ленинскія кадры. 1939. 24 мая. № 11 (85). С. 1.

²⁸За ленинскія кадры. 1939. 16 верас. № 12 (86). С. 2.

²⁹Там жа.

³⁰НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1326. Арк. 4, 7–9.

³¹Там жа. Спр. 709. Арк. 32.

Мал. 4. Студэнты гістарычнага факультэта БДУ ў фондасховішчы
Херсанескага гістарычна-археалагічнага музея (1939).
Крыніца: Музей гісторыі БДУ

Fig. 4. The students of the BSU in the depository of Historical and Archaeological
Museum of Chersonesos (1939).
Source: Museum of the BSU History

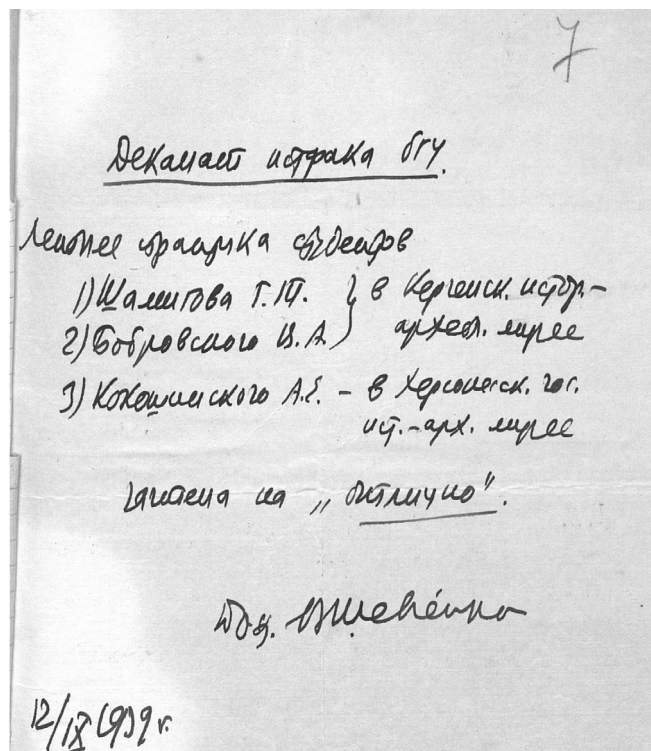

Мал. 5. Студэнты гістарычнага факультэта БДУ ў бібліятэцы Херсанескага гістарычна-археалагічнага
музея (1939).

Крыніца: Музей гісторыі БДУ

Fig. 5. The students of the BSU in the library of Historical and Archaeological Museum of Chersonesos.
(1939).

Source: Museum of the BSU History

Мал. 6. Заліковая ведамасць
па археалагічнай практыцы (1939).
Крыніца: НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 1326. Арк. 7

Fig. 6. Examination list
for the field internship in archaeology (1939).
Source: The National archives of the Republic of Belarus.
Fund. 205. Regist. 1. File 1326. P. 7

Арганізацыя гэтага новага падраздзялення ўніверсітэта стала яшчэ адным важным напрамкам дзейнасці У. І. Шаўчэнкі. У 1934/35 навучальным годзе на гістарычным факультэце быў адкрыты гістарычны кабінет³², але яго праца выклікала нараканні з боку як студэнтаў, так і дэканата. Студэнты скардзіліся, што «праца ў габінеце не арганізавана. Габінет ператварыўся ў частку чытальні, ды к таму ж дрэннай чытальні, бо ў габінеце брудна, на падлозе смецце, шумна, наглядныя дапаможнікі, карты вісяць на сценах як папала. На шафах і за шафамі – склады ўціль-сыравіны»³³. Кіраўніцтва факультэта было незадаволена кваліфікацыяй супрацоўнікаў гістарычнага кабінета і прызнавала мэтазгоднасць адкрыцця музея «в связи с курсом «Основы археологии»»³⁴. Музей быў створаны, згод-

на з загадам рэктара, у лютым 1940 г., і менавіта У. І. Шаўчэнка быў прызначаны яго загадчыкам.

Сумяшчаючы новыя абавязкі з выкладчыцкай дзейнасцю і напісаннем дысертацыі, У. І. Шаўчэнка прыкладаў вялікія намаганні да папаўнення і ўпарадкавання музейных збораў. Аснову фондаў склалі шматлікія артэфакты, перададзеныя музеямі, на базе якіх студэнты БДУ праходзілі археалагічную практыку ў 1939 г. У лік атрыманых матэрыялаў уваходзілі надмагільныя помнікі, кераміка і манеты³⁵.

Вялікае значэнне надавалася і «калекцыі муляжэй па старажытна-ўсходніх рэлігіях»³⁶, якая мела адмысловую гісторыю. Яшчэ ў 1920-х гг. М. М. Нікольскі, ствараючы на педагагічным факультэце ўніверсітэта вучэбны музей па гісторыі культуры, атрымаў з Ленінграда гіпсавыя копіі «з прыгожых помнікаў Дзяржаўнага Эрмітажа»³⁷, а таксама «помнікаў па гісторыі рэлігіі Старажытнага Усходу»³⁸. У хуткім часе музей быў ператвораны ў антырэлігійную выставу, а ў пачатку 1930-х гг. пасля «разукрупнення» БДУ і вывядзення педагагічнага факультэта са складу ўніверсітэта рэшткі збораў былі перададзены ў фонды Мінскага абласнога гістарычнага музея. Толькі ў 1940 г. копіі рарытэтаў зноў трапілі пад універсітэцкі дах³⁹. Тады ж «аддзел Старажытнага Усходу» быў папоўнены новымі матэрыяламі, у тым ліку рэканструкцыйй фрэсак з палаца цароў шумерскага горада Мары, зробленай М. М. Нікольскім⁴⁰.

Вялікую падтрымку маладому музею аказаў Дзяржаўны Эрмітаж, перадаўшы ў 1940 г. багатую калекцыю антычных і візантыйскіх манет⁴¹ [2, с. 189; 5]. Шэраг «каштоўных фота і экспанатаў» быў перададзены музейнымі ўстановамі Слоніма, Ваўкавыска і Гродна⁴², што, верагодна, стала адным з вынікаў камандзіроўкі У. І. Шаўчэнкі ў Заходнюю Беларусь у якасці старшыні Музейнага савета Народнага камісарыята асветы БССР у тым жа 1940 г. [2, с. 189]. Нарэшце, фонды Гістарычна-археалагічнага музея БДУ папаўняліся і дзякуючы прыватным дарэнням: напрыклад, М. С. Мохнач прынёс зуб маманта⁴³.

Асноўная экспазіцыя, прысвечаная гісторыі старажытнага свету, дапаўнялася выставамі на актуальную палітычную і ідэалагічную тэматыку⁴⁴. Надзённай задачай з'яўлялася і стварэнне «аддзелу» гісторыі Беларусі⁴⁵.

³²За ленинские кадры. 1941. 25 сак. № 4 (119). С. 2.

³³Там жа. 1935. 8 снеж. № 10. С. 3.

³⁴НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 716. Арк. 113.

³⁵Там жа. Спр. 737. Арк. 92–93; За ленинские кадры. 1941. 4 сак. № 3 (118). С. 2.

³⁶За ленинские кадры. 1940. 29 снеж. № 21 (115). С. 2.

³⁷Там жа. 1941. 4 сак. № 3 (118). С. 2.

³⁸Там жа.

³⁹За ленинские кадры. 1940. 29 снеж. № 21 (115). С. 2.

⁴⁰Там жа. 1941. 4 сак. № 3 (118). С. 2.

⁴¹Там жа. 1940. 29 снеж. № 21 (115). С. 2; За ленинские кадры. 1941. 4 сак. № 3 (118). С. 2.

⁴²Там жа.

⁴³Там жа. 1940. 29 снеж. № 21 (115). С. 2.

⁴⁴Там жа. 1940. 29 снеж. № 21 (115). С. 2; 1941. 4 сак. № 3 (118). С. 2; 21 мая. № 9–10 (124–125). С. 3.

⁴⁵Там жа. 1941. 4 чэрв. № 11 (126). С. 2.

Музей, як небеспадстаўна заўважаў яго загадчык, з'яўляўся «добрым вучэбным падспор'ем у студэнцкіх занятках. <...> Акрамя вучэбных экскурсій па курсах гісторыі старажытнага свету, асноў археалогіі і гісторыі грэчаскіх калоній, тут можна атрымаць матэрыял для курсавых тэм»⁴⁶.

Шмат увагі ўдзялялася і асветніцкаму напрамку працы музея (мал. 7). У. І. Шаўчэнка, лабаранты музея і студэнты-актывісты рэгулярна праводзілі

экскурсіі для розных катэгорый наведвальнікаў: студэнтаў БДУ, школьнікаў, слухачоў настаўніцкіх курсаў, супрацоўнікаў Віленскага і Каўнаскага ўніверсітэтаў і інш. Для ўсіх зацікаўленых арганізаваліся дэманстрацыі дзяпазітываў «Першабытнае мастацтва», «Старажытны Егіпет», «Грэцыя», «Рым», «Іліяда і Адысея», «Міф пра Хрыста». Некалькі разоў праводзіўся паказ гукавога фільма «Херсанес Таўрычаскі». Усе прагляды суправаджаліся каментарыямі загадчыка музея⁴⁷.

Мал. 7. У. І. Шаўчэнка праводзіць экскурсію ў Гістарычна-археалагічным музеі БДУ.

Крыніца: За ленінскія кадры. 1940. 24 кастр. № 17 (111). С. 1

Fig. 7. U. I. Shavchenka is conducting an excursion in the Museum of History and Archaeology of the BSU.
Source: Za leninskija kadry. 1940. 24 October. No. 17 (111). P. 1

Тым часам у канцы зімовага семестра 1940/41 навучальнага года кіраўніцтва кафедры старажытнага свету⁴⁸ зноў узняло кадравое пытанне. На пасяджэнні кафедры адзначылі, што У. І. Шаўчэнка «не можа забяспечыць веденне даннага курса [«Основы археологии»] на высокаму ўніверсітэцкаму ўровню», і прызналі неабходнасць запрасіць на будучы навучальны год аднаго з «археолагаў-практыкаў»: К. М. Палікарповіча ці В. Р. Тарасенку⁴⁹. Аднак усе планы засталіся на паперы: пачалася Вялікая Айчынная вайна.

Актыўным удзельнікам Мінскага падполля стаў М. С. Мохнач. У 1944 г. ён быў закатаваны ў Трасцянец [13, с. 137–138, 267–268]. У. І. Шаўчэнка ў 1943–1944 гг. загадваў кафедрай гісторыі старажытнага свету і выконваў абавязкі дэкана гістарычнага факультэта БДУ на станцыі Сходнага пад Масквой. Пасля вызвалення Беларусі ён

не захацеў вяртацца ў Мінск, а пазней і ўвогуле перайшоў на літаратурную працу [2; 4, с. 34–37]. Р. А. Посэ падчас вайны знаходзілася ў эвакуацыі. У 1945 г. яна вярнулася ў беларускую сталіцу і ўладкавалася ў Інстытут гісторыі АН БССР. Абараніўшы дысертацыю па афінскай дэмакратыі, Р. А. Посэ (ужо Нікольская) працягнула навукова-педагагічную дзейнасць ва ўніверсітэце. Амаль два дзесяцігоддзі – у 1949–1968 гг. – яна чытала агульныя курсы па гісторыі першабытнага грамадства і гісторыі Старажытнага Усходу [13, с. 199–287; 4, с. 51]. Гістарычна-археалагічны музей БДУ падчас акупацыі быў амаль цалкам знішчаны: ацалелі толькі асобныя копіі старажытнаегіпецкіх прадметаў, адзінкавыя археалагічныя знаходкі і частка нумізматычнай калекцыі [5, с. 52]. Паўторнае адкрыццё музея адбылося ў 1959 г. [3, с. 25].

⁴⁶За ленінскія кадры. 1940. 29 снеж. № 21 (115). С. 2.

⁴⁷НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 737. Арк. 90–93.

⁴⁸У 1939 г. кафедра гісторыі старажытнага свету і сярэдніх вякоў, на якой У. І. Шаўчэнка пачынаў сваю акадэмічную кар'еру, была падзелена на кафедру гісторыі старажытнага свету і кафедру гісторыі сярэдніх вякоў [9, с. 32].

⁴⁹НАРБ. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 737. Арк. 92.

Высновы

Напрыканцы агляду гісторыі станаўлення археалагічнай адукацыі на гістарычным факультэце БДУ варта адзначыць, што асаблівасці развіцця беларускай універсітэцкай археалогіі цалкам адпавядалі агульнасавецкім тэндэнцыям 1934–1941 гг.⁵⁰ [14, с. 283–285; 15, с. 580; 16, с. 228–229].

У згаданы час былі згорнуты метадалагічныя пошукі, што мелі месца ў 1920-х гг., і археалогія была канчаткова ўключана ў сістэму гістарычных дысцыплін. Змяніліся і вучэбныя планы: «Гісторыя дакласавага грамадства» і «Асновы археалогіі» сталі абавязковым складнікам вышэйшай гістарычнай адукацыі. У БДУ выкладанне археалогіі ў якасці самастойнай вучэбнай дысцыпліны, а не ў выглядзе раздзела агульнай гісторыі, пачалося пазней, чым у Ленінградскім і Маскоўскім універсітэтах, аднак раней, чым у многіх навучальных установах тагачасных саюзных рэспублік. На жаль, стан крыніц не дазваляе аднавіць змест дысцыплін археалагічнага профілю, што вывучаліся беларускімі студэнтамі ў перадавае гады.

Вучэбныя планы БДУ не прадугледжвалі спецыялізацыі ў галіне археалогіі. Археалагічныя дысцыпліны чыталіся будучым спецыялістам-гісторы-

кам; выкладанне згаданых прадметаў і правядзенне археалагічнай практыкі ажыццяўлялася супрацоўнікамі гістарычных кафедраў. Аналагічная сітуацыя была характэрнай для пераважнай большасці гістарычных факультэтаў СССР: у даваенны час структурныя падраздзяленні археалагічнага профілю існавалі толькі ў Ленінградскім і Маскоўскім універсітэтах.

Вышэйшая школа Беларусі, як і іншых савецкіх рэспублік, адчула на сабе негатыўнае ўздзеянне рэпрэсій 1930-х гг. Для айчынай універсітэцкай археалогіі, якая толькі пачынала сваё станаўленне, наступствы вынішчэння навуковай эліты былі асабліва трагічнымі. Калі ў сярэдзіне дзесяцігоддзя яшчэ мела месца пэўнае перайманне традыцый у вывучэнні і выкладанні археалагічных дысцыплін, звязанае з дзейнасцю прафесійнага археолага А. М. Ляўданскага, то пасля сумна вядомых падзей 1937 г. наладжванне вучэбнага працэсу істотна ўскладнілася адсутнасцю ва ўніверсітэцкім штаце кваліфікаваных спецыялістаў. Новыя выкладчыкі не мелі адпаведнай падрыхтоўкі і пачыналі фактычна з чыстага аркуша. Аднак і іх здабыткі і дасягненні ў хуткім часе былі знішчаны.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гужалоўскі АА. *Музеі Беларусі (1918–1941 гг.)*. Мінск: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь; 2002. 164 с.
2. Ходін СН. В. И. Шевченко – декан исторического факультета БГУ в эвакуации (1943–1944 гг.). В: Сальков АП, Янковский ОА, Меньковский ВИ и др., редакторы. *Российские и славянские исследования. Выпуск 4*. Мінск: БГУ; 2009. с. 187–190.
3. Прохоров АА, Яновский ОА, Назаренко АМ, составители. *Исторический факультет БГУ. 80 лет*. Мінск: БГУ; 2014. 154 с.
4. Евтухов ИО. *Кафедра истории древнего мира и средних веков БГУ. К 80-летию создания*. Мінск: БГУ; 2015. 222 с.
5. Сідаровіч В. «Паўсталая з попелу?» (Лёс даваеннай нумізматэчнай калекцыі музея БДУ). *Банкаўскі веснік*. 2016;3:51–57.
6. Малюгин ОИ. Николай Михайлович Никольский. Организатор исторической науки в Беларуси. В: Абламейко СВ и др., редакторы. *Интеллектуальная элита Беларуси. Основоположники белорусской науки и высшего образования (1919–1941 гг.)*. Мінск: БГУ; 2017. с. 98–107.
7. Зуева АУ, Курловіч-Бяляўская ПС. А. М. Ляўданскі і Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. У: Ляўко ВМ, Кошман ВІ, складальнікі. *Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Выпуск 26. Вынікі даследаванняў першабытных і сярэднявечных помнікаў на тэрыторыі Беларусі (да 120-годдзя з дня нараджэння А. М. Ляўданскага)*. Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі; 2015. с. 15–19.
8. Ходзін СМ, Шумейка МФ, Яноўскі АА, складальнікі. *Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 1921–1941*. Мінск: БДУ; 2006. 383 с.
9. Прохоров АА, Малюгин ОИ. К 80-летию создания кафедры истории древнего мира и средних веков БГУ. *Веснік БДУ. Серыя 3, Гісторыя. Эканоміка. Права*. 2016;2:31–36.
10. Мядзведзева ВУ. Гісторыя і гістарыяграфія навуковай дзейнасці А. М. Ляўданскага. У: Ляўко ВМ, Кошман ВІ, складальнікі. *Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Выпуск 26. Вынікі даследаванняў першабытных і сярэднявечных помнікаў на тэрыторыі Беларусі (да 120-годдзя з дня нараджэння А. М. Ляўданскага)*. Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі; 2015. с. 5–14.
11. Загорулский ЭМ. *Археология Белоруссии*. Мінск: Высшая школа; 1965. 221 с.
12. Вайтовіч АУ, Курловіч-Бяляўская ПС. «Если бы на мою долю выпала честь преподавать первобытную культуру и археологию в Белгосуниверситете...», або Універсітэцкая археалогія ў 1921–1931 гг. В: Федосик ВА, Агичич Д, Баева И и др., редакторы. *Российские и славянские исследования. Выпуск 10*. Мінск: БГУ; 2015. с. 240–248.
13. Никольская РА. *Воспоминания*. Харьков: Права людини; 2013. 304 с.

⁵⁰ Янин В. Л., Пряхин А. Д. Археология на исторических факультетах классических университетов Российской Федерации. История, современность, перспективы // *Commentarii de historia*. 2000 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/04-06.htm> (дата обращения: 01.08.2015); Янин В. Л., Канторович А. Р. К 75-летию кафедры археологии исторического факультета МГУ // *Исторические исследования*. 2015. Вып. 3. С. 10–14 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.historystudies.msu.ru/ojs2/index.php/ISIS/article/view/44> (дата обращения: 01.03.2017).

14. Носов ЕН, Тихонов ИЛ. Кафедра археологии. В: Дворниченко АЮ, редактор. *Исторический факультет Санкт-Петербургского университета. 1934–2004*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета; 2004. с. 278–316.
15. Шер ЯА. Возродится ли в России археологическое образование? В: Вишняцкий ЛБ, Белецкий СВ, Бочкарев ВС и др., редакторы. *Российский археологический ежегодник. Выпуск 1*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет; 2011. с. 574–588. Совместное издание с ИИМК РАН, Государственный Эрмитаж.
16. Самойленко ЛГ. Создание кафедры археологии и музееведения в Киевском университете. *Археологія і давня історія України*. 2012;9:228–234.

References

1. Guzhalowski AA. *Muzei Belarusi (1918–1941)* [Museums of Belarus (1918–1941)]. Minsk: National Archives of the Republic of Belarus; 2002. 164 p. Belarusian.
2. Khodzin SM. [The Dean of Belarusian State University history board V. I. Shevchenko in the evacuation in 1943–1944]. In: Sal'kov AP, Yankovskii OA, Men'kovskii VI, et al., editors. *Rossiiskie i slavyanskije issledovaniya. Vypusk 4* [Russian and Slavic research. Issue 4]. Minsk: Belarusian State University; 2009. p. 187–190. Russian.
3. Prokhorov AA, Yanovskii OA, Nazarenko AM, compilers. *Istoricheskii fakul'tet BGU. 80 let* [The faculty of history. 80 years]. Minsk: Belarusian State University; 2014. 154 p. English and Russian.
4. Evtukhov IO. *Kafedra istorii drevnego mira i srednikh vekov BGU. K 80-letiyu sozdaniya* [The Ancient and Medieval History department. By the 80th anniversary of the foundation]. Minsk: Belarusian State University; 2015. 222 p. Russian.
5. Sidarovich V. [«Arisen from the ashes?» (The story of the pre-war numismatic collection of the Belarusian State University Museum)]. *Bankavski vesnik*. 2016;3:51–57. Belarusian.
6. Maliugin OI. [Nikolay M. Nikolsky. The organizer of the historical science in Belarus]. In: Ablameiko SV, et al., editors. *Intellectual'naya elita Belarusi. Osnovopolozhniki belorusskoi nauki i vysshego obrazovaniya (1919–1941 gg.)* [Intellectual elite of Belarus. The founders of Belarusian science and higher education (1919–1941)]. Minsk: Belarusian State University; 2017. p. 98–107. Russian.
7. Zueva AU, Kurlovich-Bjaljawskaia PS. [A. M. Liaudansky and Belarusian State University]. In: Ljawkо VM, Koshman VI, compilers. *Matjeryjaly pa arheologii Belarusi. Vypusk 26. Vyniki dasledavannjajaw pershabytnyh i sjarjednevjakovyh pomnikaw na tjerytoryi Belarusi (da 120-goddzja z dnja naradzhjennja A. M. Ljawardanskaga)* [Materials on the archaeology of Belarus. Issue 26. The results of investigations of the prehistoric and medieval sites on the territory of Belarus (to the 120th anniversary of the birth of A. M. Liaudansky)]. Minsk: Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus; 2015. p. 15–19. Belarusian.
8. Khodin SN, Shumejka MF, Yanowski AA, compilers. *Pamjac' i slava: Belaruskii dzjarzhawny universitet* [Memory and glory: Belarusian State University. 1921–1941]. Minsk: Belarusian State University; 2006. 383 p. Russian and Belarusian.
9. Prokhorov AA, Maliugin OI. To the 80th anniversary of the department of ancient and medieval history of BSU. *Vesnik BDU. Series 3, Gistoryja. Jekanomika. Prava*. 2016;2:31–36. Russian.
10. Mjadvedzeva VU. [History and historiography of the scientific activity of A. M. Lyavdansky]. In: Ljawkо VM, Koshman VI, compilers. *Matjeryjaly pa arheologii Belarusi. Vypusk 26: Vyniki dasledavannjajaw pershabytnyh i sjarjednevjakovyh pomnikaw na tjerytoryi Belarusi (da 120-goddzja z dnja naradzhjennja A. M. Ljawardanskaga)* [Materials on the archaeology of Belarus. Issue 26: The results of investigations of the prehistoric and medieval sites on the territory of Belarus (to the 120th anniversary of the birth of A. M. Liaudansky)]. Minsk: Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus; 2015. p. 5–14. Belarusian.
11. Zagorulskii EM. *Arkheologija Belorussii* [Archaeology of Belarus]. Minsk: Vysshaya shkola; 1965. 221 p. Russian.
12. Vaitovich AU, Kurlovich-Bjaljawskaia PS. [«If I were honored of teaching the Prehistoric culture and Archaeology at the Belarusian State University...» or University archaeology in the 1921–1931]. In: Fedosik VA, Agichich D, Baeva I, et al., editors. *Rossiiskie i slavyanskije issledovaniya. Vypusk 10* [Russian and Slavic Studies. Issue 10]. Minsk: Belarusian State University; 2015. p. 240–248. Belarusian.
13. Nikol'skaya RA. *Vospominaniya* [Memoirs]. Charkiv: Prava ludyny; 2013. 304 p. Russian.
14. Nosov EN, Tikhonov IL. [The Department of Archaeology]. In: Dvornichenko AYU, editor. *Istoricheskii fakul'tet Sankt-Peterburgskogo universiteta. 1934–2004* [The Faculty of History of the Saint Petersburg State University. 1934–2004]. Saint Petersburg: Publishing House of the Saint Petersburg State University; 2004. p. 278–316. Russian.
15. Sher YaA. [Archaeological education in Russia: will it revive?]. In: Vishnyatskii LB, Beletskii SV, Bochkarev VS, et al., editors. *Russian Archaeological Yearbook. Issue 1*. Saint Petersburg: Saint Petersburg State University; 2011. p. 574–588. Co-published by the Institut istorii Material'noi kultury Rossiiskoi Akademii Nauk, Hermitage Museum.
16. Samoilenko LG. [Development of the Department of Archaeology and Museum Studies at Kiev University]. *Archeologija i davnja istorija Ukrainy*. 2012;9:228–234. Russian.